

Rigó Balázs¹**A hatalom szirénhangjaitól annak édes mézéig² – Anti-demokrácia a kései Tudor és a korai Stuart korban (1570-1642) – Cesare Cuttica művéről**

Természetes folyománya a tudományos tevékenységnek, ha a szerző korábbi munkájának kutatási spektrumát kitágítja. Akár a korábbi munkájához képest és mélyebbre, akár a tágabb kontextus irányába hatol, a kutatás csak nyer vele, mivel a szerző előző és újabb munkája akarva, akaratlanul szerves egységet fog képezni mind az olvasónak, mind magának a szerzőnek. Nincs ez másként Cesare Cuttica 2022 nyarán mind nyomtatásban, mind digitális formátumban az Oxford University Press alapos gondozásában megjelent művével sem.³

Cuttica első önálló⁴ munkája⁵ ugyan a patriarchalizmus és patriotizmus eszmerendszereinek az abszolutizmussal való összefüggéseit és ezek késő Stuart-kor recepcióját taglalja, mégis jól körülhatárolhatóan Sir Robert Filmer (1588-1653) munkásságát mutatja be.⁶ *Pars pro toto* módszerrel ugyanakkor a Stuart-kori Anglia politikai nyelvezetéről és eseményeiről is átfogó képet nyújt. Ezt a kutatást mélyíti egyben tágítja Cuttica a második önálló művével. A mélyítés egyrészt időbeliséget jelent hiszen a szükséges antik előzményeken és az epilógusként szolgáló XIX-XX. századi gondolatokon túl a kötet az 1570-1642 közötti időszakra fókuszál. Mélyíti abban a tekintetben is, hogy Filmer és a népi uralmat elítélő gondolatai éppen az előző évtizedek gondolkodóinak és gondolatainak sorába szervesen épülnek be, Filmerrel velük össze- és újra olvasva más szintjét nyújtja Cuttica műve Filmer megértésének is.

Cuttica ugyanakkor tágítja is a kutatás horizontját, mivel nemcsak a vizsgált személyi kör, hanem a tér is kitágul. A kenti kisnemesi réteg gondolatvilágán túl, városi prédikátorok, külföldi hitszónokok, jezsuiták, kálvinisták, anabaptisták, belföldi puritánok, independensek és presbiteriánusok mind-mind megjelennek. A svájci és német városállamokat éppolyan közel érezzük magunkhoz, mint az angliai szöszékeket vagy városokat, ahol a pamfleteket terjesztették. Tematikailag is nagy spektrumot fog át a szerző. Az első és az utolsó fejezet eseménytörténeti fókuszú, amelynek során azonban a világi és az egyházi eseménytörténet is kellő teret nyer. A köztes fejezetek a kül- és a belföldi demokratikus gondolatok és modellek megjelenítését szolgálják végig szem előtt tartva a szerzőnek azt a szándékát, hogy a politikai nyelvezetről ír, azt akarja megérteni, miközben a nyelv eseménytörténeti és kulturális beágyazottságát részletbe menően vizsgálja.

¹ Adjunktus, (PhD). ELTE-ÁJK, Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszék, ORCID: 0000-0003-0112-9546, rigo.balazs@ajk.elte.hu

² DOI: 10.59558/jesz.2024.4.253

³ Cuttica, Cesare: *Anti-democracy in England 1570-1642*. Oxford, OUP, 2022, 282. o. Online ISBN: 9780191956850, Print ISBN: 9780192866097 DOI: 10.1093/oso/9780192866097.001.0001

⁴ Tematikailag ide kívánkozik ugyanabban az évben társszerkesztésben megjelent munkája, Cuttica, Cesare – Burgess, Glenn (szerk.): *Monarchism and Absolutism in Early Modern Europe*. Pickering and Chatto, London, 2012, 297. o. ISBN: 9781848931985 Hazai ismertetését lásd: Sashalmi Endre: Cesare Cuttica, Glenn Burgess (szerk.): *Monarchizmus és abszolutizmus a kora újkori Európában*. In KLIÓ: Történettudományi Szemlélő Folyóirat, 2013/2. szám, 72-77. o.

⁵ Cuttica, Cesare: *Sir Robert Filmer (1588-1653) and the Patriotic Monarch: Patriarchalism in Seventeenth-Century Political Thought*. Manchester University Press, Manchester, 2012, 296. o. ISBN 978-0719083747 <https://doi.org/10.7228/manchester/9780719083747.001.0001>

⁶ A munka hazai fogadtatásához lásd: Sashalmi Endre: Cesare Cuttica: Sir Robert Filmer (1588-1653) és a patrióta uralkodó: Patriarchalizmus a tizenhetedik századi politikai gondolkodásban. In KLIÓ: Történettudományi Szemlélő Folyóirat, 2013/2. szám, 78-82. o.

Minthogy Cuttica célja a korabeli politikai nyelvezet feltárása, szerencsés módon nem a kánonba tartozó szerzőket vizsgálja, hiszen ők éppen különlegességük révén tartoznak a kánonba, tehát azért, mert a kortársak közül gondolataik újdonsága révén kiemelkedtek. A vizsgált szerzők és műfajok így valójában sokat ismétlik egymást, mégis éppen mennyiségük, társadalmi kiterjedtségük és az értelmezési tartomány apró lépésenként való tágítása mutatja a demokrácia-ellenes gondolatok terjedését. Cuttica tehát nem az elitista, kánonba tartozó, rendszeres államelméleti munkákat vizsgálja, hanem éppen a műfajok révén is demokratikus megközelítést alkalmaz. Cuttica ezzel a szerkezettel, a nézőpontok és vizsgálati tárgyak fejezetenkénti váltogatásával úgy ad dinamikus elemzést, hogy az egész munka nem más, mint párbeszéd, térben, időben a késő Tudor- és a korai Stuart-korra, és főként, de nem kizárólagosan Angliára nézve.

A munka összefoglalása éppen a szerzők és műfajok rendkívüli kiterjedtsége miatt csak pár oldalra szorítkozhat, hiszen arra sincs mód, hogy akár csak felsoroljunk néhányat a több tucat szerzőből. Az alábbiakban tehát Cesare Cuttica legutóbbi munkája nyomán tekintjük át, hogy a kortársak képzetében mit jelentett a demokrácia Angliában a kora újkor első felében. Maga a szó legkorábbi előfordulása Thomas Elyotnál található 1531-ből, amikor a közösség uralmáról értekezik (*rule of the comminaltie*).⁷ Mivel a demokrácia évszázadokig és a korban is egyértelműen negatív fogalom volt, Arisztotelész alapján a rossz államformák egyike, a szerző már a címével is árulkodó művében azt a módszert választotta, hogy úgy írja körül a fogalmat, hogy a demokráciát taglaló és elítélő szerzők vitáit elemzi. Ebben segítségére sietett az a jelenség, hogy a demokráciát mélységesen bíráló politikai nyelvezet, amely a demokráciát nyelvileg a tiszta és civilizált beszéd elfajulásának, a zaj és a pletyka kakofóniájának tartotta, kulcsfontosságú szerepet töltött be a korban.

Az 1570-es évektől kezdődően kezdték rendszeresen alkalmazni a demokrácia (*popularity*) kifejezést és fogalmat, kizárólag pejoratív, sőt dehonesztáló értelemben, amely használat az 1640-es évek végéig szinte egyeduralkodó volt. A könyv főként a politikai szókincsről és eszmékről szól, nem pedig a politikai vagy társadalmi mozgalmakról. Ez korántsem jelenti azt, hogy egyszerűen egy fogalom történetét követi nyomon, sokkal inkább azt, hogy ez a mű először és részletesen fejt ki, hogy miként vált a nyugat egyik központi fogalma kulcsfontosságú szereplővé a szellemi vitákban, amelyek nemcsak a kora újkor, hanem az azt követő korszakok alakítói is voltak. Angliában az antidemokrácia a világot rendre és káoszra, észszerűségre és esztelenségre, alkalmasságra és alkalmatlanságra, királyságra és népi kormányzásra osztotta fel, és elválasztotta a jó politikát a rossz politikától.

A korabeli érvekből kirajzolódik, hogy a demokrácia-kritikák elsősorban a népi kormányzat (*popular government*), mint olyan rendszer ellen irányultak, amely közvetlenül és teljes mértékben hatalommal ruházta fel az irracionális, műveletlen, veszélyes köznépet. A szerző nem győzi nyomatékosítani, hogy a kora újkor sokkal fontosabb a demokrácia fogalmának és gyakorlatának fejlődése szempontjából, mint azt eddig elismerték. Hiszen a szakirodalom a poliszvilág demokratikus berendezkedése és Thomas Paine írásai, még inkább a XIX. századi szerzők, főként John Stuart Mill, Alexis de Tocqueville stb. közötti időszakot⁸, leszámítva néhány várost, mint pl. Münster, Genf, az angol polgárháború rövidtávú következményeit és a levellerek megjelenését, nem veszi figyelembe, amikor a demokrácia megjelenéséről értekezik.

⁷ Elyot, Thomas: *The Boke named The Governour*. Edited from the first edition of 1521 by Henry Herbert Stephen Croft, M.A. Barrister-At-Law, London, 1531.

⁸ Rövid összefoglalásukhoz és a demokráciával való kapcsolatukhoz lásd pl. Bódi Stefánia jelen számbeli tanulmánya mellett még uő: A jogállamfogalom német felfogása. In *Jogelméleti Szemle* 2024/1. szám, 2-18. o. valamint uő: The Anglo-Saxon Interpretation of The Concept of The Rule of Law. In *Kre-Dit: a Kre-Dok Online Tudományos Folyóirata* 2024, <https://www.kre-dit.hu/tartalom/kre-dit-2024-2-tartalom/>-<https://www.kre-dit.hu/tartalom/kre-dit-2024-2-tartalom/> 10. o.

A kora újkori gondolkodók a demokráciát többnek tekintették, mint a három klasszikus államforma egyikét. A demokráciát a társadalom fennmaradását fenyegető legsúlyosabb veszélynek tekintették, amely során azt az államot (politika), a háztartást (patriarchátus) és a lelket (erkölcs) érintő betegségként ábrázolták. A demokratikus államok erőszakkal jöttek létre, nehézkesen voltak kormányozhatók, csak kis, idegen területeken (Athén, Münster, Svájc) működtek, és rövid ideig tartottak. Tehát a politika, a gazdaság és társadalom, a vallás, az erkölcs, a köz- és a magánszféra, végeredményben a világról alkotott teljes kép fordult volna ki a sarkából, amennyiben a sokfejű szörnyeteg, a sokaság (*many headed multitude*) és nem a nép (*people*) uralkodott volna Angliában.

A korabeli szerzők szemében a kettő között nyilvánvaló különbség mutatkozott. Az antidemokrácia irodalma éles vonalat húzott közéjük, elítélve, sőt becsmérve a sokaság és elfogadva a nép uralmát. Elméletileg elismerték az előbbit, de a gyakorlatban meg voltak győződve arról, hogy a demokrácia kormányozhatatlanná teszi az államot. Mindezekon túl, a népi kormányzás iránti kora újkori ellenszenv a demokrácia arisztotelészi felfogását tükrözte, miszerint a demokrácia a szegények uralma. A demokráciát olyan államformának tekintették, amelyet a korlátlan szabadság jellemezett, ahol a sokfejű sokaság, a csöcselék demagógok által megvezetve zsarnoki rendszert épít ki. A kora újkori demokráciáról és demokráciaellenességről írni azt jelenti, hogy a „népet” az adott korszak mércéi szerint kell meghatározni.

Fontos tisztázni, hogy a demokrácia, mint a kétkezi munkások (*manual labourers, mechanical populace*) kormányzata elleni támadások nem feltétlenül jelentették a nép szuverenitásának célba vételét. Ugyanis a nép szuverenitása legitim alkotóeleme volt az államnak, beleértve a monarchiát is. Ezzel állították szembe a népi kormányzást, amelyet a legtöbbször elfogadhatatlannak, vagy legjobb esetben is összeegyeztethetetlennek ítélték Anglia politikai struktúrájával és egyházi szervezetével. A nép szuverenitására alapozó elméletek a hatalom eredetéről szóltak, amelyek az isteni jogalapon nyugvó uralkodással álltak ellentétben. A demokrácia azonban már egy jól körül határolt kormányzati berendezkedést jelölt. Ebből következően amikor a kortársak a nép szuverenitása mellett és egyúttal az isteni jogon uralkodó királyok hatalmának eredete ellen érveltek, az nem jelentette a demokratikus kormányzat megteremtésének igényét. A nép olyan kormányzatot is létrehozhatott, amely egyáltalán nem volt demokratikus. A nép szuverenitásának hangsúlyozását tehát a hatalom eredetének és korlátainak elemzésére használták eszközként.

Különbséget kell tenni a demokrácia és a republikanizmus között a tekintetben is, hogy a republikanizmus elitista volt. Míg előbbi a plebejus értékek eszméjére, utóbbi az aktív és erényes polgárság cicerói elveire utalt. A sokfejű szörnyeteg tagjai a szenvedélyes, rendetlen és megbízhatatlan férfiak és nők, a minden-ember, akik az észszerű politika összeomlását, míg a polgárok politikai közössége, az erényes családfők közéleti szerepvállalása a római köztársasági erényeken nyugvó kormányzást hozza el. A demokrácia teljesen ellentétes volt a monarchikus politikával és társadalommal, mivel azt alapjaiban kérdőjelezte meg, míg a republikanizmus összhangban lehetett vele, mert a patríciusok és az arisztokrácia, végeredményben az azonos társadalmi berendezkedés uralmát jelentette.

Ami a vallást illeti, a demokráciát azzal vádolták, hogy a teljes egyenlőséget és az ateizmust segíti elő. Ahogy a pápasághoz, úgy a demokráciához is mélyen pejoratív jelentést tulajdonított az emberek nagy többsége, ahogy a pápaság vallásellenes volt, úgy a demokrácia is legalább részben politikaellenes. Gazdaságilag a szegénységet és a javak szétoztásának politikáját értették alatta, ami a magántulajdon teljes eltörléséhez vezet. A demokráciát azzal vádolták, hogy helyrehozhatatlanul felforgatja nemcsak a politikai testet, hanem a társadalom egész szerkezetét is. Erkölcsileg képmutatónak, ingatagnak, mértéktelennek és irigynek tartották polgárait, intellektuálisan pedig irracionálisnak és faragatlannak. A metafizikai szférában a demokráciákat az isteni és a természeti rend fejre állításának tekintették.

A kora újkori Angliában a népi kormányzatot különböző jelenségekkel és szócsövekkel társították, mint például a sokaság populista-demagóg vezetőivel, radikális parlamenti képviselőkkel és esetenként jogászokkal, továbbá jezsuitákkal, puritánokkal és presbiteriánusokkal, valamint skót egyházhoz tartozókkal és az independensekkel. A demokrácia elleni álláspontok egyrészt a jó politika, különösen az erős monarchikus kormányzáson alapuló, de néha a köztársasági uralomra is épülő meghatározásán, másrészt a normatív elvek ellenállásán keresztül alakultak ki. Az utóbbiak a nép széles körű részvételén a kormányzásban, a politikai egyenlőségen, a vallási egyenlőségen és a gazdasági kiegyenlítésen alapultak.

A hisztéria meghatározó volt az emberek demokráciával kapcsolatos meggyőződésének alakításában, még akkor is, ha sokan, akik ellene érveltek, a politika populista formáit használták céljaik eléréséhez. Az antidemokratikus nyelvezet abból a feltételezésből indult ki, hogy a politika nem mindenkié, a politikai élet kirekesztő és exkluzív látásmódját feltételezte. A demokráciaellenesség más politikai nyelvekkel élt együtt, amelyek között a vegyes államforma, a republikanizmus és a *common law* is szerepelt. A demokrácia és rokon értelmű formái olyan érvek kifejtésére és viták lefolytatására szolgáltak, amelyek a dialektikus politikai élet érzetét közvetítették. Tehát vagy a fennálló rendet ellenezték, vagy a népi politikai részvétel újonnan kialakuló diskurzusaira reagáltak.

Annak ellenére, hogy a demokrácia egy ország összes lakosának uralmát jelentette, mégis a hozzá nem értő csöcselék uralmát vonta magával, amelynek célja nemcsak a politikai, hanem a társadalmi, patriarchális, gazdasági és egyházi normák eltörlése is volt, amelyek az életet szabályozták. Végeredményben, a korszakon átívelve az antidemokrácia a fennálló rend válasza és nyelvezete volt arra, amit a demokratikus felforgatás hazai vagy külföldi eredetű tényezőinek tekintett, valamint a tényleges demokratizálódási törekvésekre az elméletben és a gyakorlatban.

Az antidemokrácia hozzájárult ahhoz, hogy feltételezések, előítéletek és gondolatok szülessenek a demokráciáról mint kormányzati formáról. Megismertette az embereket a demokratikus elvekkel és gyakorlatokkal, ami bizonyos változásokhoz vezetett a demokrácia saját státuszával és legitimitásával kapcsolatban. Az antidemokráciának tehát jelentős szerepe volt a demokrácia, mint politikai rendszer kialakulásában.

Visszatérve magára a műre, Cuttica munkájában bevallotta a politikai nyelvezetről ír, ugyanakkor kénytelen lehatárolni vizsgálódásának tárgyát, egyben az esetleges tudományos ellenérvekkel szemben is védekezni. Ez érthető, ha belegondolunk, hogy a politikai nyelvezetet, vizsgálhatná a politika gyakorlatával, a politizáló személyek társadalmi hátterével, a politikagyakorlás szabályainak kereteivel, beleértve az intézményrendszert és a választójogot, hogy az egyházon belüli politikagyakorlásról ne is essék szó stb. Mégis, ezek a pár oldalra rúgó lehatárolások, azaz amikor azt írja le, hogy miért nem vizsgál többé-kevésbé az adott gondolatmenethez odakívánczó kérdéseket, szintén meggyőzőek, sőt adott esetben éppen ezek azok a részek, amelyek megerősítik a mű mondanivalóját. Szívesen olvastuk volna részletesebb kifejtés keretében ezeket az ellenérveket, igaz, akkor a szerző éppen, hogy nem lehatárolást, hanem párhuzamos elemzést végzett volna a társadalom-, a jog- az egyháztörténet terén, ami nem volt célja. A múlt totalitását egy szerző, de feltehetőleg egy csoport sem képes megírni. Így fontos kitekintés, hogy bár a helyhatóságokban miként zajlott a helyi választás és politikacsinálás, mégis egyazon abszolút uralkodó hatalma alatt gyakorolták politikai jogaikat. Hiába képviseltek a családfők valamiféle helyi autonómiát, mégis patriarchális és elitista értékeket hordoztak mind a társadalomban, mind helyben. Hiába érvelhetünk a levellerekkel, John Lilburne közel s távol sem tekinthető demokratának a korabeli szóhasználat fényében sem, ahogy saját magát sem tekintette annak.

Négy apróbb kritikát azonban meg kell fogalmaznunk a művel kapcsolatban. A szerző különös figyelmet szentel annak, hogy ne essen az anakronizmus csapdájába, azaz ne

tulajdonítson vizsgálatokat olyan dolgoknak, amelyek az adott korban még nem léteztek. Ezt a becsülendő módszertani igényét és tudatosságot mind korábbi tanulmányaiban⁹, mind jelen munkában következetesen végig viszi. Jóllehet népi uralom (*popular governance*), sőt demokrácia a kora újkor legelején a maga valóságában nem létezett, mégis gondolatként, sőt a gondolatot képzeletként megjelenítő, a humanista nyelvezetet a politika rangjára emelő műben találkozunk vele. Thomas More Utópiájára gondolunk. Hogy az Utópia mennyiben tükrözi a valóságot, az most irreleváns. Az viszont teljesen biztos, hogy az utópiairodalomban, már More-tól kezdve a népi uralom, a minden ember uralma megjelenik. Nem vitte volna el a mű mondanivalóját, ha Thomas More Utópiájára és a benne foglalt, igen, elképzelt, valóságban nem létező, illuzórikus mégis gondolatba és nyelvileg is megformált jelenségre utaljon a szerző akár csak egy bekezdés, úgyszintén mint az angol kora újkor kezdetét lefektető pont, erejéig.

A második kritikánk már kifejezetten politikai-nyelvi. Jóllehet a szerző kiemeli, hogy csak olyan dologról ír, ami létezik, így arról, ami nem létezik, nem tud és nem is akar írni. Mégis, néhány bekezdés, nem több, erejéig utalnia kellett volna arra a titokra, ami a kormányzást övezi. Az *arcana imperii*ről van szó. Jóllehet az *arcana imperii*, a kormányzás titokzatossága, nyelvileg éppen azt fejezi ki, hogy titkos, ezért halandó számára feltárhatatlan, tehát ne is kíséreljen meg beszélni róla, mégis a kora újkorban boldog-boldogtalan beszélt a politikáról, a kormányzásról, tehát semmi titok nem lengte körül. Minthogy Cuttica szándéka, hogy a politikai nyelvről és annak használatáról írjon, az *arcana imperii*re kár, hogy nem szentelt figyelmet. Mivel a szerző az utolsó fejezetben és a kitűnő következtetésekben eseménytörténeti kontextusban elemzi a király és a parlament összetűzését, ennek jogi köntösbe bújtatását, pontosan ismeri fel a jogi probléma mibenlétét, azt érthetően megfogalmazza, éppen ezért szánhatott volna az *arcana imperii* elemzésére nem több, mint egy közepesen terjedelmes bekezdést. Tudniillik annak rögzítését, hogy az *arcana imperii* nem a kormányzás titokzatosságáról szól, hiszen a humanisták mást se csináltak, mint a nyilvánosság előtt is politizáltak műveikkel, a kávéházakról nem is beszélve, hanem arról, hogy a kormányzás mennyiben az uralkodó magán (és nem titkos!) ügye, és mennyiben közügy. Az *arcana imperii*re hivatkozás tehát – országtól függően a parlament, a képviselők, a (köz)nemesek stb. – kormányzásban való részvételének terjedelmét jelenti, amivel összefüggésben áll a szólásszabadság mértéke, azaz, hogy mennyiben engedik szabadon politizálni a véleményformálókat. Természetesen a demokrácia megjelenésének és megítélésének mértéke is beletartozik. Tehát csak látszólag nyelvi kérdés, valójában a hatalomban való részvétel jogosultságát jelenti, ugyanakkor ennek a jogosultságnak a tagadása kifejezetten nyelvi formát, a politikai részvétel titokzatosságát, tulajdonképpen a politizálásban való részvétel lehetőségének tagadását ölti. Megjegyezzük, hogy a titokzatosság annyiban állja meg a helyét, hogy az uralkodók leveleztek egymással, közrendű nem írt, mert nem írhatott nekik, de legalábbis választ nem kapott, ha írt is. A királyi családból hozott szocializáció lehetett elérhetetlen és ezért titkos, hiszen gyerekkorban már volt rá alkalma, hogy audiencián vagy csak az udvarban megjelenjen a király mellett az adott herceg.

A szerző többször kiemeli, hogy a demokráciáról írni azt jelenti, hogy az adott kor követelményeinek megfelelően a népről írunk. A nép fogalmának használata azonban nem következetes, bár a tendencia egyértelműen kirajzolódik. Cuttica a kortárs kifejezéseket felhasználva tesz különbséget a nép (*the people*) és a csöcselék, a minden ember (*the mob, the rabble* stb.) között. Ebben az ellentétpárban a nép politikai jogokkal rendelkezik, és azok számítanak a tagjának, akik ezeket a jogokat gyakorolják, gyakorolhatják, férfiak, vagyonosok stb., míg a csöcselékbe a szavazati joggal nem rendelkező, tanulatlan, ostoba, érzelem vezérelt ezért megvezethető (Cuttica figyelemreméltó mennyiségű jelzöt idéz és használ rájuk) tömeget jelenti. Ez egy ellentétpár, ugyanakkor a szerző néha a nemzet fogalmát is behozza. Ez

⁹ Cuttica, Cesare: Popularity in Early Modern England (ca. 1580-1642): Looking Again at Thing and Concept. In *Journal of British Studies*, Vol. 58, No. 1, 2019, 1-27. o. DOI: <https://doi.org/10.1017/jbr.2018.173>

szerintünk nem szerencsés, hiszen a nemzet nép fogalompár esetén a nemzet jelenti a politikai jogokkal rendelkezőket, míg a nép a semleges értelemben vett minden ember. Persze, kiegészülhet a nemzet-nép kettőse a csőcselékkel is, mint értékfogalommal, de ez esetben is meg kellene őrizni a népet, semleges, mennyiségi értelemben vett fogalomnak, azaz emberek összességének. Hogy a XVII. századi Angliára a nemzet fogalma vonatkozatható-e nehéz kérdés. Vannak szerzők, akik az Armada elleni győzelemtől eredeztetik az angol nemzet megszületését, míg a hagyományos értelmezés szerint a francia forradalomtól kezdve beszélhetünk modern értelemben vett nemzettől. Akárhogy is legyen, a nemzet-nép fogalmát meglátásunk szerint nem volt szerencsés behozni, még ha mennyiségileg el is hanyagolható a nép-csőcselék fogalompár mellett.

A negyedik kritikánk, hogy Cuttica részben adós marad a miéltre adott válaszával. Legalábbis sokkal hosszabban olvastuk volna magyarázatát arra vonatkozóan, hogy miért változott meg 1642 után, környékén a demokrácia fogalmának használata. Cuttica természetesen leírja, hogy a demokrácia éppen a parlamenti képviselet miatt pozitív jelentéstöltetet is kezd (!) felvenni, tehát korántsem válik egyeduralmú pozitív fogalommá, miközben a csőcselék uralmára az ochlokráciát alkalmazzák. Tehát a korábban, szinonimaként használt demokrácia/ochlokrácia fogalompár jelentése szétválik, és a demokrácia a parlamentben képviselettel is rendelkező nép hatalmát, míg az ochlokrácia egyértelműen az oda bejutni esélytelen csőcselék uralmát hivatott jelölni. Az okokról azonban többet olvastunk volna. Szekularizáció? Az angol egyházon belüli vallási küzdelmek? A középkori jelleget egyre inkább elhagyó és a modernitást egyre inkább közelítő jelenségek arányának megváltozása? A hatékonyság szerepének növelése a politikában? Társadalmi változások? Pusztán a király személyének és politikájának elutasítása? A politika és a róla való gondolkodás jogászi jellege? A szuverenitás fogalmának megváltozása, annak letéteményese a parlament révén, még akkor is, ha a polgárháborúban való győzelem, tehát időben későbbi esemény, is kellett ehhez.

Nem kritika, hanem a mű erénye, mivel tovább gondolkodásra ösztönöz, a mondanivaló keretezésének torzóban maradása. A szerző az illiberális demokráciát követő országokat hozza felütésként a köszönetnyilvánításban. A következtetésekben azonban nem ezt a fonalat veszi fel, tudniillik annak a jelenségnek a tovább gondolását, ami a felütésből, majd az egész műből következik, hogy a mai illiberalizmus, populizmus mennyiben feleltethető meg, mennyiben hasonlít, legalábbis retorikailag, funkcionálisan a kora újkori demokráciához. Tehát a csőcselék hatalma, a tudatlan, ostoba és érzelem vezérelt nép, mennyiben lehet vagy legyen politikacsinaló. Elég csak, ha a közösségi média kommentszekciójára gondolunk. A csőcselék uralma kapcsán az eseménytörténetre szintén nem hegyezi ki a mondanivalóját a szerző, pedig nemcsak többször utal rá, hanem saját tanulmányt¹⁰ is szentelt annak az eseménynek, amely során a csőcselék uralma, a feje tetejére fordult világ, mindaz, amitől félték a demokráciát támadó szerzők bekövetkezett. I. Károly kivégzésére gondolunk, arra, amikor a nép a Christopher Marlowe-i hatalom édes mézét megízlelte. Érdekes párhuzam, ha megvizsgáljuk, azokat az érveket, amelyekkel a népet a hatalomgyakorlás szirénhangjaitól távol tartották az évszázadok során, tudniillik, hogy képzetlen, nem elég belátó, érzelem vezérelt, manipulálható stb. Gondolatébresztő, ha a mai képviseleti demokrácia egyik kérdését, nevezetesen a gyermekek szavazati joga kapcsán felmerült érveket megvizsgáljuk. Kísértetiesen hasonló érveket adnak annak igazolására, miért ne kapjanak példának okáért a 16 évesek szavazati jogot.

A kitűnő, rendkívül alapos, részletgazdag, imponáló irodalomjegyzékkel rendelkező munka, olyan heves vitákat tudhat ösztönözni ezekről a kérdésekről, amelyek akár a kora újkorban övezték a fogalmat. A vita azonban, és Cuttica műve éppen ezt mutatja be, akár a

¹⁰ Cuttica, Cesare: The English Regicide and Patriarchalism: Representing Commonwealth Ideology and Practice in the Early 1650s. In *Renaissance and Reformation* 2013. vol. 36, no. 2, 127-160. DOI:10.33137/rr.v36i2.20170

demokrácia ellen, akár mellette zajlik, mindaddig demokratikus, amíg szabadon lehet vitatkozni. Természetesen, ahogy ezzel a recenzióval is, lehet egyet nem érteni.

Irodalomjegyzék

Bódi Stefánia: A jogállameszme francia felfogása. In *Jogelméleti Szemle* 2024/4. szám, 6-17. o. <https://doi.org/10.59558/jesz.2024.4.3>

Bódi Stefánia: A jogállamfogalom német felfogása. In *Jogelméleti Szemle* 2024/1. szám, 2-18. o. <https://doi.org/10.59558/jesz.2024.1.2>

Bódi Stefánia: The Anglo-Saxon Interpretation of The Concept of The Rule of Law. In *Kre-Dit: a Kre-Dok Online Tudományos Folyóirata* 2024, [https://www.kre-dit.hu/tartalom/kre-dit-2024-2-tartalom/](https://www.kre-dit.hu/tartalom/kre-dit-2024-2-tartalom/-https://www.kre-dit.hu/tartalom/kre-dit-2024-2-tartalom/) 10. o.

Cuttica, Cesare: Sir Robert Filmer (1588-1653) and the Patriotic Monarch: Patriarchalism in Seventeenth-Century Political Thought. Manchester University Press, Manchester, 2012, 296. o. ISBN 978-0719083747 <https://doi.org/10.7228/manchester/9780719083747.001.0001>

Cuttica, Cesare – Burgess, Glenn (szerk.): Monarchism and Absolutism in Early Modern Europe. Pickering and Chatto, London, 2012, 297. o.

Cuttica, Cesare: The English Regicide and Patriarchalism: Representing Commonwealth Ideology and Practice in the Early 1650s. In *Renaissance and Reformation* 2013. vol. 36, no. 2, 127-160. DOI:10.33137/rr.v36i2.20170

Cuttica, Cesare: Popularity in Early Modern England (ca. 1580-1642): Looking Again at Thing and Concept. In *Journal of British Studies*, Vol. 58, No. 1, 2019, 1-27. o. DOI: <https://doi.org/10.1017/jbr.2018.173>

Cuttica, Cesare: Anti-democracy in England 1570-1642. Oxford, OUP, 2022, 282. o. Online ISBN: 9780191956850, Print ISBN: 9780192866097 DOI: 10.1093/oso/9780192866097.001.0001

Elyot, Thomas: *The Boke named The Governour*. Edited from the first edition of 1521 by Henry Herbert Stephen Croft, M.A. Barrister-At-Law, London, 1531.

Sashalmi Endre: Cesare Cuttica, Glenn Burgess (szerk.): Monarchizmus és abszolutizmus a kora újkori Európában. In *KLIÓ: Történettudományi Szemlész Folyóirat*, 2013/2. szám, 72-77. o.

Sashalmi Endre: Cesare Cuttica: Sir Robert Filmer (1588-1653) és a patrióta uralkodó: Patriarchalizmus a tizenhetedik századi politikai gondolkodásban. In *KLIÓ: Történettudományi Szemlész Folyóirat*, 2013/2. szám, 78-82. o.